

УДК 373.016.011.33 : 613

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.9>

Вадим ЛЮТИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульв. І. Шамо, 13/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Валерій ПЕТРОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-4955-2642

Бібліографічний опис статті: Лютий, В., Петрович, В. (2021). Якісний аналіз результатів упровадження шкільного профілактичного курсу: на прикладі програми «Кроки по життю». *Ввічливість. Humanitas*, 3, 60–69, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.9>

ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ УПРОВАДЖЕННЯ ШКІЛЬНОГО ПРОФІЛАКТИЧНОГО КУРСУ: НА ПРИКЛАДІ ПРОГРАМИ «КРОКИ ПО ЖИТТЮ»

Статтю присвячено питанням комплексного застосування кількісних та якісних методів під час оцінювання профілактичних втручань. Обґрунтовано необхідність використання якісних методів під час проведення оцінювання профілактики та представлено результати оцінювання шкільного профілактичного факультативного курсу «Кроки по життю» із застосуванням таких методів.

Продемонстровано, що під час оцінювання профілактичних програм загальною практикою є порівняння кількісних показників, що відображають індикатори досягнення їхніх цілей, на початку та після завершення профілактичної роботи в експериментальних та контрольних групах. Це дає змогу оцінити загальну результативність програми, проте не дає можливості розкрити всі їхні ефекти й розкрити проблеми, що виникають під час упровадження профілактичних програм. Доведено, що поєднання кількісних та якісних методів збору й аналізу даних дає змогу описати всі реальні результати впровадження профілактичної програми і знайти шляхи їх удосконалення.

Комплексне застосування кількісних і якісних методів під час оцінювання шкільного профілактичного факультативного курсу «Кроки по життю», здійсненому в рамках проєкту Українського фонду «Благополуччя дітей» «Профілактика ВІЛ-інфекції та підтримка психосоціального здоров'я в Україні», продемонструвало, що крім досягнення запланованих цілей курс сприяв розвитку загальних комунікативних навичок учнів, прийняттю важливих рішень, самовизначенню та формуванню власної ідентичності, поліпшенню взаємовідносин з однолітками та батьками. Якісне дослідження виявило, що саме питання особистісного розвитку привертало основну увагу учнів, водночас запобігання проблемам, з якими вони можуть зустрітися в майбутньому, було учням цікавим, але не завжди вважалось актуальним. Зроблено висновок, що недостатнє усвідомлення учнями актуальності профілактичних завдань та недостатня увага педагогів до підліткових проблем можуть стати на заваді досягненню максимальної ефективності профілактичних курсів.

Результати дослідження дали змогу сформулювати рекомендації щодо вдосконалення шкільних профілактичних курсів та подальшої роботи над методикою їх оцінювання.

Ключові слова: ВІЛ, соціально небезпечне явище, соціальна профілактика, профілактична програма, факультативний курс, оцінювання.

Vadym LIUTYI

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Valeriy PETROVYCH

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-4955-2642

To cite this article: Liutyi, V., Petrovych V. (2021). Yakisnyi analiz rezultativ vprovadzhennia shkilnoho profilaktychnoho kursu: na prykladi prohramy "Kroky po zhyttiu" [Qualitative analysis of implementation results of the school prevention course: on the example of the program "Stepping Life"]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 60–69, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.9>

QUALITATIVE ANALYSIS OF IMPLEMENTATION RESULTS OF THE SCHOOL PREVENTION COURSE: ON THE EXAMPLE OF THE PROGRAM «STEPPING LIFE»

The article focuses on the issues of complex application of quantitative and qualitative methods of preventive interventions assessment. The necessity of using qualitative methods in prevention assessment is substantiated and assessment results of the school preventive optional course "Stepping Life" with the use of such methods are presented.

During evaluation of prevention programs, it is a common practice to compare quantitative indicators that reflect achievement indicators at the beginning and at the end of prevention work in experimental and control groups. It allows to assess the overall effectiveness of the program, but does not allow to disclose all the effects and problems that arise during implementation of prevention programs. It is proved that combination of quantitative and qualitative methods of data collection and analysis allows to describe all the real results of prevention program implementation and find ways of its improvement.

The comprehensive usage of quantitative and qualitative methods within evaluation of the school preventive elective course "Stepping Life", implemented in the framework of the project «Prevention of HIV and Support of Psychosocial Health in Ukraine» by All-Ukrainian Charity "Child Well-Being Fund Ukraine" showed that in addition to achieving planned goals the course contributed to the development of teenagers' general communication skills, decision making skills, self-determination and the formation of their identity, improving relationships with peers and parents. Qualitative research has found that the issue of personal development has drew more attention of teenagers, while preventing problems, which they may face in the future, was interesting, but not always considered as relevant. It is concluded that insufficient awareness of teenagers of the relevance of prevention tasks and lack of concern of teachers to adolescent problems may hinder achievement of maximum effectiveness of prevention courses.

The results of the study allowed the authors to formulate recommendations for improving school prevention courses and further work on the methodology of their evaluation.

Key words: HIV, socially dangerous phenomenon, social prevention, prevention program, optional course, evaluation.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Динаміка соціально небезпечних явищ та проявів ризикованої поведінки, що спостерігається нині в Україні, вказує на актуальність упровадження в нашій державі ефективних профілактичних програм, спрямованих на широке охоплення підлітків та молоді. Так, за даними дослідження «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» (2019), для України характерні загальний високий рівень уживання підлітками алкогольних напоїв; поширення використання дітьми та молоддю електронних сигарет і нестандартних способів уживання тютюну на тлі загального зниження поширеності паління; експериментування кожного п'ятого з підлітків, переважно хлопців старшої вікової групи, з наркотиками, та пов'язані із цим труднощі соціальної адаптації половини з них; зловживання кожним другим підлітком спілкуванням у соціальних мережах, кожним третім – електронними іграми, кожним десятим – азартними іграми в Інтернеті (Балакірева та ін., 2019). Дослідження «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація

дітей в Інтернеті в Україні» (2020 р.) продемонструвало, що переважна більшість українських дітей уперше зустрічається із сексуальним контентом в Інтернеті у віці 7–13 років, причому 17% дітей такий контент продемонстрували інші, 8% – самі його шукали; 23,5% дітей хоча б один раз потрапляли в ситуацію сексуального насильства або сексуальної експлуатації в Інтернеті (Аналітичний звіт по результатам кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні», 2021). Дані дослідження Adverse childhood experiences and health-harming behaviours among students in Ukraine (2018 р.) указують, що 62,1% українських студентів у віці 18–23 років уживають алкогольні напої, 8,4% уже характеризуються проблемним уживанням алкоголю, 22,9% – палять, 13,8% мають досвід уживання вуличних наркотиків, 26,8% – ранній (до 16 років) сексуальний досвід. При цьому психологічне насильство над дитиною збільшує ризик проблемного вживання алкоголю в молодому віці в 3,2 рази, уживання вуличних наркотиків – у 2,6 рази, скоєння суїциду – у 5,8 рази; сексуальне насильство над дитиною в 3,6 рази

збільшує ризик уживання вуличних наркотиків, у 4 рази – раннього сексуального життя, у 5 разів – сексуальних контактів із декількома статевими партнерами (Report on survey results, 2018). Оскільки названі явища існують та поширюються в молодіжному середовищі попри те, що в навчальних закладах упроваджуються як обов'язкові навчальні дисципліни, так і факультативні курси, тренінгові програми й окремі заходи профілактичного спрямування, актуальним є проведення об'єктивної оцінки профілактичних утручань, яка б не лише констатувала ефективність профілактичної програми або практики її впровадження, а й виявила переваги і недоліки програми, проблеми її впровадження та їхні причини, вплив програми на розвиток та соціалізацію дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нині декілька профілактичних програм, що застосовуються під час роботи з підлітками в Україні, супроводжуються даними щодо їх ефективності. Так, ефективність програми «Формування здорового способу життя та профілактика ВІЛ» підтверджується даними щодо частки учасників експериментального впровадження, що стали демонструвати коректніші знання з питань, котрим присвячена програма, продемонстрували здатність приймати відповідальні рішення та мали безпечніші настанови щодо сексуальної поведінки (Воронцова, Пономаренко, 2012); «Програма 15» – даними щодо частки учасників із позитивною динамікою уявлень і переконань, необхідних для запобігання ризикам, а також тих, у кого внаслідок участі в програмі поліпшилися взаємовідносини та самооцінка безпосередньо та протягом року після завершення навчання за програмою (Калініна та ін., 2017). Ефективність програми «Сходінки» вимірювалася шляхом порівняння даних стосовно рівня знань щодо проблеми попередження інфікування ВІЛ та наявності переконань, котрі дають змогу убезпечити себе від ВІЛ на початку та після завершення навчання (Топольсков, 2012). Перевірка програми Street Smart передбачала порівняння в експериментальних і контрольних групах показників обізнаності щодо шляхів передачі ВІЛ, позитивних настанов щодо використання презервативів, а також реальної практики використання презервативів під час статевого контакту та звернення за профілактичними соці-

альними послугами (Street Smart: Assessment of the implementation and effectiveness of the Street SMART Intervention in Ukraine, 2015). Як можна побачити, методики оцінювання, що застосовуються в розглянутих програмах, передбачають порівняння кількісних показників, що відображають індикатори досягнення їхніх цілей на початку та після завершення профілактичної роботи та (або) в експериментальних та контрольних групах. Такий підхід дає змогу оцінити загальну результативність профілактичних програм, довести завдяки використанню методів математичної статистики її ефективність. Проте лише на основі декількох однозначно визначених кількісних показників неможливо описати всі реальні результати впровадження профілактичної програми, багатоспрямованість її впливу, неоднозначність змін, що настають унаслідок її застосування, індивідуальні реакції дітей-учасників на навчання, виявити проблеми впровадження та знайти шляхи їх усунення. Проте без відповіді та такі запитання неможливо порівняти можливості різних профілактичних програм, визначити їхній реальний вплив на розвиток і соціалізацію учасників, знайти місце тієї чи іншої програми в навчально-виховній діяльності навчальних закладів та можливості їх удосконалення. Отже, під час проведення оцінювання якості та результативності шкільних профілактичних програм на етапі збору й аналізу даних доцільно застосовувати як кількісні, так і якісні методи. Прикладом останнього підходу може слугувати проведене М. Гончаровою, Т. Слободян, І. Скорбун дослідження особливостей викладання тем статевого виховання в рамках предмету «Основи здоров'я» в українських школах. За допомогою застосування методу фокус-груп авторам удалося виявити та описати низку проблем, зокрема невідповідність методів викладання змісту тем статевого виховання та потребам учнів, спричинену браком у вчителів знань і навичок застосування інтерактивних методів; уникання деякими вчителями висвітлення окремих питань статевого виховання через власні етичні міркування та острах негативної реакції батьків; недостатнє усвідомлення адміністраціями деяких шкіл важливості даного предмету (Гончарова та ін., 2017). Дослідження цих проблем лише кількісними методами оцінювання було б неможливим. Таким чином, актуальним

є проведення оцінювання ефективності шкільних профілактичних курсів із застосуванням якісних методів.

Мета і завдання статті. Мета дослідження, що стало основою даної публікації, – оцінка процесу та результатів упровадження шкільного профілактичного курсу за допомогою поєднання процедур кількісного та якісного аналізу. Завдання дослідження: розкрити безпосередні результати впровадження курсу відповідно до поставлених його програмою цілей; охарактеризувати мотивацію участі учнів у заняттях курсу, розкрити сприйняття учнями тем, що вивчалися, форм і методів навчання; охарактеризувати можливий вплив навчання в рамках профілактичного курсу на життєдіяльність, розвиток і соціалізацію учнів; виявити проблеми, що виникали в учасників під час навчання, та визначити шляхи вдосконалення програми. Дослідження проводилося в процесі експериментального впровадження факультативного курсу за профілактичною програмою «Кроки по життю» в закладах загальної середньої освіти.

Методологія та методика дослідження. Програма «Кроки по життю» є адаптованою для впровадження в умовах закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО) версією профілактичної «Програми 15». Програма впроваджується у формі факультативного курсу, метою якого є розвиток в учнів компетентностей, необхідних для запобігання соціально небезпечним захворюванням та явищам на індивідуальному і сімейному рівнях. Відповідно до основних завдань, курс передбачає формування в учнів коректних знань щодо соціально небезпечних явищ і захворювань та засобів їх уникання, розвиток навичок, необхідних для відповідальної поведінки в ризикованих ситуаціях, формування цінностей здоров'я, відповідальності й особистої гідності та мотивації дотримання норм здоров'я і відповідальної поведінки. Курс розрахований на викладання в 8–10-х класах, складається із 16 тем, що викладаються протягом 33 занять. Базовими є теми, що стосуються соціально небезпечних явищ та захворювань (ВІЛ, уживання алкоголю та ПАР, насильство, булінг). Окрім того, частину занять присвячено розвитку компетентностей, необхідних для свідомої безпечної поведінки: комунікативних навичок, цінностей (здоров'я, благополуччя, любов, гідність, відповідальність), умінь при-

йняття відповідальних рішень та самовизначення, критичного ставлення до хибних стереотипів і упереджень. Заняття курсу проводяться у формі тренінгу, під час яких використовуються презентація та робота з відеоматеріалами, групові дискусії, мозкові штурми, інтерактивні вправи та ігри. Під час вивчення окремих тем учні можуть розподілятися на підгрупи за гендерною ознакою. Також передбачено окремі тематичні сесії для батьків учнів.

Програма «Кроки по життю» пройшла апробацію в 2018–19 році в навчальних закладах Луцька і Черкас. Експеримент продемонстрував, що участь у навчанні за програмою «Кроки по життю» дає змогу сформувати у більшості учасників переважно коректні уявлення щодо ВІЛ, контрацепції та насильства, суттєво поліпшити їхні знання з даних питань, позитивно впливає на їхні погляди щодо ризикованої поведінки, а також до певної міри позитивно впливає на уявлення дітей-учасників щодо вживання алкоголю та ПАР, а також настанов щодо поведінки у ризикованих ситуаціях (Лютій, Петрович, 2019). За його результатами до програми було внесено зміни, що стосувалися змісту та методів проведення окремих занять, а також була проведена адаптація тем курсу для дистанційного проведення в умовах карантину. У 2020–21 н. р. відбулося експериментальне впровадження курсу в навчальних закладах Волинської, Житомирської, Запорізької, Рівненської, Черкаської та Чернівецької областей, результати якого будуть представлені далі.

Оцінювання впровадження курсу «Кроки по життю» передбачало як проведення стандартизованого анкетного опитування учасників на початку та після завершення навчання, так і якісне дослідження сприйняття курсу учасниками та його впливу за допомогою фокус-груп. За допомогою анкетування визначалися рівень коректності уявлень учнів – учасників навчання щодо ВІЛ, уживання алкоголю і ПАР та насильства, рівень безпечності їхніх настанов щодо поведінки в ризикованих ситуаціях, оцінки ними власної здатності застосувати безпечні засоби поведінки та їхня самооцінка. Результати опитування на початку та після завершення навчання порівнювалися між собою та визначалася статистична значущість змін, що настали внаслідок навчання за програмою «Кроки по життю». Фокус-групові дискусії учасників були

присвячені їхній мотивації участі в навчанні в рамках факультативного курсу, оцінки окремих тем та активностей курсу, самооцінки результатів участі в навчанні за програмою, проблем, що при цьому виникали, та побажань щодо вдосконалення програми факультативного курсу. Поєднання кількісного та якісного аналізу дало змогу не лише визначити загальну результативність та ефективність курсу, а й дослідити його загальний вплив на учнів, виявити проблеми та шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Оцінювання експериментального впровадження факультативного профілактичного курсу за програмою «Кроки по життю» в закладах загальної середньої освіти проводилося в 2020–21 н. р. У первинному опитуванні взяли участь 94 учні, у заключному – 99 учнів 8–10-х класів закладів загальної середньої освіти – учасників впровадження. Опитування проводилося на основі стандартної анкети дистанційно за допомогою Інтернет-ресурсу «Google-форма».

Навчання дало змогу сформувати або поліпшити у більшості учнів (бл. 70%) переважно коректні уявлення щодо ВІЛ, алкоголю та наркотиків, сприяло набуттю учасниками безпечніших настанов щодо сексуальної поведінки,

вживання наркотиків. Меншою мірою навчання сприяло формуванню коректніших уявлень учнів із питань контрацепції та насильства, формування настанов щодо вживання алкоголю, учинення насильницьких дій та уникнення ситуацій насильства (рис. 1). Окрім того, кількісне оцінювання показало, що навчання за програмою «Кроки по життю» сприяло поліпшенню самооцінки дітей та формуванню у них упевненості в якості власних знань і навичок, натомість суттєвого поліпшення впевненості у власних можливостях застосувати отримані знання і навички на практиці не відбулося.

Отже, оцінювання показало загальну ефективність факультативного курсу відповідно з поставлених у ньому завдань і вказало на деякі його проблеми та обмеження (недостатній вплив на настанови учасників щодо алкоголю, відносно низькі результати питань, пов'язаних із насильством). Проте інтерпретувати такі результати курсу, розкрити їхні причини і контекст лише за допомогою кількісної оцінки було важко, тому варто було звернутися до аналізу якісних даних.

Якісна інформація щодо впровадження факультативного курсу «Кроки по життю» була зібрана в ході чотирьох фокус-груп, що були

Рис. 1. Кількісна оцінка рівня коректності уявлень та безпечності настанов учнів – учасників впровадження факультативного курсу за програмою «Кроки по життю» на початку (N-94) та після завершення (N-99) навчання, %

проведені незалежними експертами за допомогою відеоконференцій на платформах Zoom та Meet. У дискусіях взяли участь 60 учнів.

У ході фокус-груп перш за все обговорювалася мотивація участі учнів у навчанні за факультативним курсом, за умов, що така участь була суто добровільною. Обговорення показало, що мотивами доєднання до курсу були загальна цікавість, актуальність тем курсу, користь навчання для майбутнього, очікування цікавих форм роботи, попередній успішний досвід участі у факультативних дисциплінах та бажання гарно провести час. Наводимо приклад деяких висловлювань учасників:

– *Ми вирішили, що це буде для нас корисно, тому що ми скоро будемо дорослими і потрібно вирішувати свої питання по-дорослому і потрібно більше досвіду, потрібно більше знати...*

– *У нашому віці взагалі є багато питань, які ми через якісь причини не можемо задати своїм батькам ... їх важливо задавати, а знати відповіді – потрібно.*

– *Це гарний спосіб провести час добре й у цілому щось нове дізнатися.*

Зазначимо, що під час обговорення цього питання учні частіше називали мотивацію участі, пов'язану з особистісним розвитком, самовизначенням, набуттям необхідних у майбутньому життєвих навичок, проте мотивацію безпосередньо профілактичного характеру (бажання навчитися того, що захистить від неприємностей, дасть змогу запобігти тій чи іншій проблемі) не висловив жоден учень.

Учасники фокус-груп висловили свої загальні враження щодо курсу. Усі висловлювання учасників носили позитивну оцінку навчання за програмою «Кроки по життю». На їхню думку, курс виявився цікавим, корисним як зараз, так і в майбутньому, характеризувався цікавими формами навчання та комфортним стилем викладання і взаємодії з викладачами, був гарним проведенням часу з однолітками:

– *Я для себе дізналася багато чого цікавого, багато чого нового, навіть того, що я не знала. Я чудово проводила час зі своїми однокурсниками, і ми ділилися своїми переживаннями, своїми думками*

– *Мені сподобалися деякі справи. Вони були одночасно цікавими і веселими та в кожній справі був якийсь висновок, який із неї випливав.*

– *Я вважаю, що цей курс знадобиться нам у майбутньому житті. Він дуже зблизив нас як між собою, так і з учителями.*

Говорячи про основні результати навчання за програмою курсу «Кроки по життю», учасники передусім зазначили, що розвинули власні комунікативні вміння (уміння казати «ні», розуміти інших, презентувати себе, відстоювати власні погляди, діяти в умовах конфлікту тощо), уміння приймати відповідальні рішення, планувати власне майбутнє, захищатися від ВІЛ, небажаної вагітності, усвідомили ризики, пов'язані з насильством, уживанням ПАР та необхідність відмови від вживання наркотиків. Також учасники звернули увагу на розвиток певних особистісних диспозицій: усвідомлення власних цінностей, визначення пріоритетів, розвиток відповідальності, самостійності, впевненості у собі, довіри до інших.

– *Я навчився бути, напевно, більш самостійним, говорити «ні».*

– *Я навчилася розставляти пріоритети, знати цінності, знати, що це таке, як їх здобувати, і які краще.*

– *Я вважаю, що головне, чому я тут навчилася, – це приймати виважені рішення.*

– *Нас учили навіть елементарно, правильно надягати презерватив. Я гадаю, що це буде дуже потрібно нам у майбутньому.*

– *На цьому тренінгу я навчилася пізнавати себе, відстоювати свої думки, вміти говорити «ні» наркотикам та алкоголю.*

Варто відзначити, що більшість висловлювань учасників стосувалася набутків, що відносяться до особистісного розвитку та комунікативних навичок. Про конкретні навички, необхідні для подолання проблем або запобігання їм, згадали лише деякі учні. При цьому часто акцентувалося, що такі знання і навички перш за все будуть необхідними в майбутньому.

Також учні звернули увагу на те, що участь у заняттях сприяла їх кращому взаєморозумінню з батьками та поліпшенню стосунків у класі.

– *На цьому тренінгу зблизилася більше з батьками, змогла розказати їм про свої проблеми і взаємодіяти з ними.*

– *Ми [в класі] стали більш дружніми, ми стали один одному більш довіряти, ми стали більше спілкуватися один з одним, навчилися знаходити компроміси.*

У ході фокус-груп обговорювалося, які теми викликали зацікавленість учасників, а які теми, заняття, вправи не були цікавими або викликали дискомфорт. Серед тем, що були цікавими, учасники фокус-груп назвали всі теми курсу. Проте частіше називалися теми, пов'язані з особистісним розвитком та формуванням загальних життєвих компетентностей

– *Я гадаю, що не можна виділяти якісь окремі теми, адже всі вони були цікаві і всі вони були чимось корисні для нас. Тому для себе я не можу визначити якусь одну або дві найголовніші.*

– *Для мене було найцікавішим заняття про стереотипи, тому що до цієї теми я не так до цього ставилася.*

– *Мені найцікавішою була тема «Любов та відповідальність», тому що це допоможе в майбутньому...*

– *Мені запам'яталася тема про сексуальне життя, адже про це за межами кабінету психології нам було стидно і страшно розказувати, а на цьому тренінгу ми змогли про це вільно поговорити, дізнатися багато нового і розв'язати деякі стереотипи.*

Говорячи про теми або окремі активності, які не викликали зацікавлення або буди незрозумілими, недостатньо розкритими, більшість учасників зазначала, що нецікавих або незрозумілих тем не було взагалі.

– *На мою думку, таких тем не було, адже якщо щось нам було незрозуміло, то кожному тему нам пояснювали і розказували все так, щоб ми це зрозуміли. Не можна сказати, що нам було нецікаво, адже до нас віднаходили підхід такий, щоб нам було це цікаво і щоб для нас це було і корисно.*

Критичні висловлювання носили поодинокий характер, були висловлені «під тиском» модераторів дискусій. Так, деякі учасники фокус-груп зазначили, що окремі теми вже вивчалися (ВІЛ, контрацепція, булінг), а отже, не були новими для учасників і не викликали такого зацікавлення.

– *Я б назвала ВІЛ, СНІД, але я б не сказала, що це інформація неправильно подана, просто на предметах «Біологія», «Основи здоров'я» ми багато раз згадуємо цю тему, і в принципі вона вже починає набридати, а так вона і потрібна в принципі.*

– *Я гадаю, «Булінг», тому що кожного року нам проводять спеціальні бесіди з приводу булінгу і ми про це дуже часто чуємо,*

дуже добре знаємо, тому «Булінг» теж не так цікаво, як інші теми.

Також деякі учасники називали особливості навчання, теми або форми роботи, що викликали у них дискомфорт (вправи, що викликають жваві почуття), проте зазначали їхню корисність.

Учасникам фокус-груп пропонувалося висловити свої бажання щодо того, як можна поліпшити зміст та викладання курсу «Кроки по життю». Більшість учасників зазначила, що програма не потребує жодних змін. Пропозиції стосувалися включення до програми деяких тем, збільшення часу, необхідного для вивчення певної теми, графіку навчання. Зокрема, пропонувалося додати теми, пов'язані з актуальними підлітковими проблемами.

– *Можливо, обговорення якихось підліткових проблем, які виникають у кожного зі спілкуванням із батьками, керуванням своїми емоціями.*

– *Як можна взагалі більше розуміти дорослих, бо іноді вони роблять якісь речі, і я іноді не розумію, бо можна ж було зробити так, чого ти так не зробив.*

Отже, якісне оцінювання впровадження факультативного профілактичного курсу «Кроки по життю» показало, що участь у ньому викликала загальну позитивну реакцію учасників: здебільшого вони були вмотивованими і зацікавленими, отримали нову важливу для себе інформацію, яку вони не мали можливості отримати з інших джерел. Навчання за програмою «Кроки по життю» дало змогу розвинути у них комунікативні навички, необхідні для міжособистісного спілкування та взаємодії в групі, здатність приймати рішення, сприяло усвідомленню та впорядкуванню власних цінностей, визначенню особистісних пріоритетів, формуванню відповідальності та самостійності, впевненості у собі, поліпшенню взаємостосунків та налагодженню комунікації з батьками та однолітками, поліпшенню психологічного клімату в учнівських групах.

Утім, якісне оцінювання показало, що найбільш значущими для більшості учнів були результати навчання, що відповідають актуальним завданням їхньої соціалізації у цьому віковому періоді: формування комунікативних навичок та визначення особистісних цінностей і спрямованостей, розвиток міжособистісних взаємовідносин. Результати навчання за програмою «Кроки по життю», пов'язані з формуванням

профілактичних компетентностей, сприймалися учнями як менш актуальні та орієнтовані переважно на майбутнє. Це могло завадити свідомій умотивованій участі учнів у навчанні за профілактичними темами, закріпленню відповідних знань та навичок та їх інтеграції в особистісні структури учнів, а отже, вплинути на загальну ефективність програми. На результатах навчання також позначилося те, що окремі теми курсу (ВІЛ, булінг тощо) вже вивчалися учнями раніше в рамках нормативних дисциплін і виховних заходів, а отже, попри інноваційність запропонованого в курсі «Кроки по життю» матеріалу могли здатися учням знайомими і звичними і не викликати необхідної уваги. Саме цим можна пояснити відносно низькі результати навчання за темами «контрацепція» та «булінг».

Якісне оцінювання виявило, що окремі актуальні питання підліткового віку не охоплені ні даною програмою, ні виховною роботою навчальних закладів: взаємовідносини з батьками та однолітками, ризикована поведінка, пов'язана з підлітковою субкультурою, профорієнтація та формування кар'єрних планів. Учні очікують також більш детального розгляду питань сексуальних відносин. Таким чином, саме якісний аналіз дав змогу експертам запропонувати шляхи вдосконалення програми «Кроки по життю»: охоплення темами курсу актуальних для підлітків проблем, акцентування уваги учнів на взаємозв'язку профілактичних тем курсу з такими проблемами та на інноваційності представлених у курсі профілактичних матеріалів, необхідності детального обговорення та критичного переосмислення учнями вже існуючих у них знань та навичок із профілактичних питань, обговорення з ними шляхів інтеграції отриманих у рамках курсу знань і навичок в їхнє реальне життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ефективність профілактичних курсів та програм, як правило, визначається на основі кількісних показників відповідно до цілей профілактики (коректності уявлень щодо проблем, на запобігання яких спрямовується профілактичне втручання, знань щодо засобів запобігання проблемам та вмінь їх застосувати, проявів проблемної поведінки тощо). Проте такий підхід не дає можливості розкрити всі реальні результати впровадження профілактичних програм, реакцію учасників на них та мотивацію застосування їхніх результатів

у реальному житті, дослідити причини проблем, що виникають під час упровадження профілактичних програм, та знайти шляхи вдосконалення програм. Вирішення цих завдань можливе за поєднання кількісної оцінки результатів профілактики з їх якісним аналізом.

Проведення якісного аналізу результатів упровадження факультативного профілактичного курсу «Кроки по життю» та співвіднесення його результатів з оцінкою кількісних показників ефективності продемонструвало, що, окрім досягнення запланованих цілей курсу – формування в учнів коректного розуміння ризикованої поведінки та настанов щодо її уникання, навчання за програмою «Кроки по життю» дало змогу розвинути у них загальні комунікативні навички та особистісні якості, сприяло прийняттю важливих рішень, самовизначенню та формуванню власної ідентичності, поліпшенню взаємовідносин з однолітками та батьками, цікавому проведенню часу. Саме такі результати найбільшою мірою відповідали очікуванням учнів від факультативного курсу та були позитивно оцінені учасниками.

Якісне оцінювання дало змогу виявити деякі чинники, що могли завадити досягненню профілактичним курсом очікуваних результатів: недостатнє усвідомлення частиною учнів актуальності розгляду деяких профілактичних тем, що сприймаються ними як необхідні для майбутнього, проте не в даний момент (контрацепція, ризики вживання алкоголю та ПАР); «втома» учнів від багаторазового повторення окремих питань у рамках нормативних дисциплін та загальної виховної роботи ЗЗСО (ВІЛ, насильство, булінг); недостатня увага актуальним підлітковим проблемам (взаємостосунки з батьками та однолітками, «субкультурна» ризикована поведінка тощо). Урахування цих чинників дасть змогу підвищити ефективність упровадження шкільного профілактичного курсу.

Подальше вдосконалення методик оцінювання профілактичних курсів може бути пов'язане з долученням до аналізу кількісних та якісних даних, що характеризують, з одного боку, процес проведення навчання, з іншого – довгострокові впливи навчання на поведінку та взаємовідносини учнів і, відповідно, залучення до оціночних процедур як експертів викладачів відповідних курсів та педагогів закладів освіти, де такі курси впроваджуються.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналітичний звіт по результатам кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні». *НУШ*. 2021. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Zvit-Seksualne-nasylstvo-nad-ditmy-ta-seksualna-ekspluatatsiya-ditej-v-Interneti-v-Ukrayini.pdf> (дата звернення: 26.08.2021).
2. Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. Захисти себе від ВІЛ. Тренінги життєвих навичок : методичний посібник для педагога-тренера. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 208 с.
3. Исследование эффективности тренинговой программы «Ступеньки» в вопросах профилактики инфицирования ВИЧ среди подростков групп риска в Украине : отчет / Д.М. Топольсков. Киев : Представительство международной организации HealthRight International в Украине, 2012. URL : <http://www.healthright.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Final-STEPS-report-big-Ru-final.pdf> (дата звернення: 26.08.2021).
4. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проєкту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О.М. Балакірєва та ін. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2019. 214 с.
5. Лютий В.П., Петрович В.С. «Кроки по життю»: адаптація профілактичної «Програми 15» до впровадження в умовах загальноосвітньої школи. *Педагогічний часопис Волині*. 2019. № 2(13). С. 126–137.
6. Програма 15. Загальний огляд : методичний посібник / авт.-упоряд.: А. Калініна та ін. ; за заг. ред. В. Головатого, У. Долиняк. Київ : Савісько І.С., 2017. 60 с.
7. Гончарова М., Слободян Т., Скорбун І. Теми статевого виховання в практиці викладання предмету «Основи здоров'я»: За результатами фокус-групових інтерв'ю з підлітками та вчителями. Київ : Благодійний фонд «Здоров'я жінки та планування сім'ї», 2017. URL: http://www.womanhealth.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/Focus-group-results_report.pdf (дата звернення: 26.08.2021).
8. Adverse childhood experiences and health-harming behaviours among students in Ukraine: Report on survey results (2018). World Health Organization. URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/370390/ace-ukraine-eng.pdf (дата звернення: 26.08.2021).
9. «Street Smart»: Assessment of the implementation and effectiveness of the Street SMART Intervention in Ukraine: Executive summary. Kyiv, 2015. URL: <http://respond.org.ua/file/34e.pdf> (дата звернення: 25.01.2021).

REFERENCES:

1. Analitichnyi zvit po rezultatam kilkisnoho doslidzhennia na temu «Seksualne nasylstvo nad ditmy ta seksualna ekspluatatsiia ditei v Interneti v Ukraini» (2021) . [Analytical report on the results of a quantitative study on «Child Sexual Abuse and Child Sexual Exploitation on the Internet in Ukraine»]. NUS. Access mode : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Zvit-Seksualne-nasylstvo-nad-ditmy-ta-seksualna-ekspluatatsiya-ditej-v-Interneti-v-Ukrayini.pdf> [in Ukrainian].
2. Vorontsova T.V., Ponomarenko V.S. (2012) Zakhysty sebe vid VIL. Treninhy zhyttievkykh navychok: metodychnyi posibnyk dlia pedahoha-trenera. [Protect yourself from HIV. Life skills trainings: methodical manual for teacher-trainer]. Ternopil: «Navchalna knyha – Bohdan», 208 p. [in Ukrainian].
3. Topolskov D.M. (2012) Issledovanye effektivnosti treninhovoi prohrammy «Stupenki» v voprosakh profilaktiki infitsirovaniya VICH srede podrostkov hrupp ryska v Ukraine: Otchet [Study of the effectiveness of the training program "Steps" in the prevention of HIV infection among adolescents at risk in Ukraine: Report]. Kyev, Predstavitelstvo mezhdunarodnoi orhanizatsii HeathRight International v Ukraine. Access mode : <http://www.healthright.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Final-STEPS-report-big-Ru-final.pdf> [in Russian].
4. Balakirieva O.M. (2019) Kurinnia, vzhivannia alkoholiu ta narkotychnykh rehovyn sered pidlitkiv, yaki navchaiutsia: poshyrennia y tendentsii v Ukraini: za rezultatamy doslidzhennia 2019 roku v ramkakh mizhnarodnoho proektu «Ievropeiske opytuvannia uchniv shchodo vzhivannia alkoholiu ta inshykh narkotychnykh rehovyn – ESPAD» / O.M. Balakirieva, D.M. Pavlova, N-M.K. Nhuien, O.H. Levtsun, N.P. Pyvovarova, O.T. Sakovych, O.V. Fliarkovska. [Smoking, drinking alcohol and drugs among adolescents studying: spread and trends in Ukraine: according to the results of the 2019 study within the framework of the international project "European Survey of Students on the Use of Alcohol and Other Drugs – ESPAD"/ O.M. Balakirieva, D.M. Pavlova, N-M.K. Nhuien, O.H. Levtsun, N.P. Pyvovarova, O.T. Sakovych, O.V. Fliarkovska]. Kyiv: TOV «OBNOVA KOMPANI», 214 p. [in Ukrainian].
5. Liutyi V.P., Petrovych V.S. (2019) «Kroky po zhyttiu»: adaptatsiia profilaktychnoi «Prohramy 15» do vprovadzhennia v umovakh zahalnoosvitnoi shkoly ["Stepping life": adaptation of the preventive "Program 15" to implementation in a comprehensive school]. Pedagogichnyi chasopys Volyni. № 2(13), 126-137 [in Ukrainian] .
6. Petrovych, V. (2017) Zahalnyi ohliad: metod. posibnyk (z pytan profilaktyky VIL-infektsii ta pidtrymky psykhosotsialnoho zdorovia v Ukraini) / Avtory -uporiad.: A. Kalinina, V. Petrovych, V. Liutyi ta in.; Za zah. red.

V. Holovatoho, U. Dolyniak. [Program 15. Overview: Method. manual (on HIV prevention and psychosocial health support in Ukraine) / Authors -order: A. Kalinina, V. Petrovich, V. Lyutyi, etc.; Per zag. Ed. V. Holoty, U. Dolyniak]. Kyiv: FOP Savisko I.S., 60 p. [in Ukrainian].

7. Honcharova M., Slobodian T., I.Skorbun I. (2017). Temy statevoho vykhovannia v praktytsi vykladannia predmetu «Osnovy zdorovia»: Za rezultatamy fokus-hrupovykh intervju z pidlitkamy ta vchyteliamy/ [Topics of sex education in the practice of teaching the subject "Fundamentals of Health": According to the results of focus group interviews with adolescents and teachers]. Kyiv: Blahodiinyi Fond «Zdorovia zhinky ta planuvannia simi» . Access mode : http://www.womanhealth.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/Focus-group-results_report.pdf [in Ukrainian].